

УДК 343.351.746(477)

*О.А. Чубаков, доц.
Одеський національний університет,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Проведено кримінально-правовий аналіз становлення інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки в радянській Росії й Україні в перші роки радянської влади до прийняття кримінального законодавства 1960 р.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *основи національної безпеки, злочини, контрреволюційні злочини, підриз, ослаблення.*

Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними зазіханнями на суспільні відносини, що забезпечують державну безпеку, обороноздатність, недоторканність країни, її конституційний порядок. Без належної кримінально-правової охорони цих соціальних цінностей неможливе нормальне функціонування держави і відповідних її інститутів. Без стабільності в суспільстві неможлива й ефективна боротьба зі злочинністю, у тому числі і з такими небезпечними злочинами, як вбивства, звалтування та ін. Тому у КК України статті про відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України, представлені в першому розділі Особливої частини [1,45].

Зазіхання на суверенітет, незалежність держави і демократії в Україні, дії, спрямовані проти української державності, можуть послужити причиною значної шкоди її конституційному порядку. Тому суспільно небезпечні зазіхання на ці блага характеризуються високим ступенем суспільної небезпеки як для держави, так і для суспільства в цілому.

Злочини проти основ національної безпеки України зазіхають не тільки на безпеку держави в цілому, але і на національну безпеку, яка визначається, як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх погроз.

До прийняття Кримінального кодексу 1903 р. у кримінальному законодавстві Росії існувала досить розгорнута система норм про відповідальність за зазіхання на «царюючого імператора, імператрицю або спадкоємця престолу», що дорівнює зазіханням на верховну владу. Передбачалася відповідальність і за державну зраду в різних її варіантах (військова зрада, дипломатична зрада і т.ін.).

Кримінальний кодекс містив найжорстокіші покарання за політичні злочини. Так, страта передбачалася за готування і замах на государя Імператора

і членів Імператорського дому. Навіть образа пам'яті покійних царських осіб каралась ув'язненням у фортеці.

Однак Кримінальний кодекс цілком не змінився. За законом від 7 червня 1904 р. (доповненому законом від 16 червня 1905 р.) у дію було введено: розділ III «Про бунт проти Верховної влади і про злочинні діяння проти священної особи Імператора і членів Імператорського дому» (ст. 99-107), гл. IV «Про державну зраду» (ст. 108-119) і значне число статей розділу V «Про смуту» (ст. 120-137).

У порівнянні з уложенням про покарання 1845 р. ці розділи, як відзначали в той час учені-правознавці, представляють значний прогрес. Більш точно визначено склад окремих злочинів, розмежування окремих ступенів вини, усунення риторичних прикрас в окресленні окремих статей, усунення різних образів і висловів, що нагадували китайських і японських драконів і т.і. Але, власне кажучи, ці постанови життєво застаріли ще до епохи введення в дію цих розділів» [2, 31].

Особливо цим відрізнявся розділ V «Про смуту». Який укрив реакційно оцінювався радянськими і російськими вченими. Так, у цьому розділі передбачалося ув'язнення у фортецю або у в'язницю за «участь у неповаганні до верхньої влади, осудження способу правління, співучасття бунту або бунтівникам. У заслання відправлялися за проголошення промови, складання, збереження, виправлення творів, які збуджують до непокори влади (ст. 129, 132)».

Буржуазний тимчасовий уряд, що прийшов до влади в лютому 1917 р., зберіг в силі колишнє кримінальне законодавство. Тому до листопаду 1917 р. продовжували діяти Уложення про покарання 1845 р. і Кримінальний кодекс 1903 р. у частині розділів, які вступили в силу. У цей період була трохи посилена відповідальність за політичні злочини, видано постанову про залучення до кримінальної відповідальності учасників селянських хвилювань і закон про караність публічних закликів до здійснення злочинів, відповідно до цього заклик військовослужбовців до невиконання законів і розпоряджень військової влади визнавалися державною зрадою.

Після Жовтневої революції місцеві народні суди фактично не прийняли дореволюційне кримінальне законодавство. Однак у зв'язку з необхідністю придушення опору скинутих класів з'являється поняття «контрреволюційний злочин» – діяння, спрямоване проти завоювань революції. Так, однією з найбільш небезпечних форм контрреволюційної діяльності вважався саботаж, тобто злісний, навмисний розлад або зриви роботи при дотриманні зовнішнього бачення її виконання [3, 164].

Першим кодифікованим кримінально-правовим актом, що містить тлумачення контрреволюційних злочинів, був Кримінальний кодекс 1922 року. У ньому, крім загального визначення контрреволюційного злочину, описувалися ознаки 16 конкретних складів подібних злочинів (у тому числі і чотири склади передбачали участь у різних контрреволюційних організаціях).

У визначенні контрреволюційного злочину в першій редакції ст. 57 КК РРФСР 1922 р. говорилося про дію, спрямовану на скинення радянської влади. Так трактувалося і поняття контрреволюційної цілі, що була ознакою конкретних складів контрреволюційних злочинів. Однак 10 липня 1923р. ВЦВК вніс зміни в цю норму. З цього моменту «контрреволюційним визна-

ється всяка дія, спрямована до повалення, підризу або ослаблення» радянської влади. Такі терміни як «підризу» і «ослаблення» значно розширювали відповідальність і тим самим нерідко тлумачилися довільно.

Пізніше в ст. 57 з'явилася друга частина, що «контрреволюційним визнавала також і дію, яка, не будучи безпосередньо спрямованою на досягнення вищевказаних цілей, проте, свідомо для особи, яка вчинила діяння, містить у собі замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції». Таким чином, поняття «контрреволюційний злочин» стало пов'язаним не тільки з метою скинення, підризу або ослаблення радянської влади – воно припускало і непрямий умисел, тобто байдуже ставлення до результату подібних дій. У підсумку, наприклад, багато господарських злочинів можна було визнати контрреволюційними.

До кінця 1918 р. 32 революційних трибуналів розглянули 324 справи про саботаж (6% усіх розглянутих справ). Величезне число засуджених було засуджено до тюремного ув'язнення і примусових суспільних робіт. У цей же період створюються й організаційні форми для боротьби з контрреволюцією. Рішенням Раднаркому засновується Всеросійська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК). За контрреволюційні злочини в перше півріччя існування ВНК розстріляла 222 осіб, а в другій половині 1918 р. число розстріляних за контрреволюційну діяльність складало 2% від загального числа засуджених за контрреволюційні злочини [4, 57].

Після прийняття 5 вересня 1918 р. постанови РНК «Про червоний терор» число розстріляних збільшилося, але не перевищило 600 осіб.

Першим кодифікованим кримінальним законом, що передбачив відповідальність за контрреволюційні злочини, був Кримінальний кодекс УРСР 1922 р., що у ст. 57 відніс до контрреволюційних «всюку дію, спрямовану до скинення, підризу або ослаблення влади робітничо-селянських Рад і існуючого на підставі Конституції УРСР робітничо-селянського уряду, а також дії в напрямку тієї частини міжнародної буржуазії, що не визнавала рівноправності встановленої на зміну капіталізму комуністичної системи власності і прагнула до її скинення шляхом інтервенції або блокади, шпигунства, фінансування преси і т.і.

Контрреволюційною визнається також дія, що, не будучи безпосередньо спрямованою на досягнення вищевказаних цілей, проте, свідомо для винного містить у собі замах на основні політичні або господарські завоювання пролетарської революції» [5, 36]. Таким чином, відповідно до Кодексу 1922 р. контрреволюційними визнавалися не тільки злочини, спрямовані до скинення, підризу й ослаблення існуючої в той період влади, але і діяння, що ставлять під загрозу заподіяння шкоди як політичним, так і господарським інтересам країни. У цьому Кодексі уточнено поняття «контрреволюційний злочин» з урахуванням створення СРСР (ст. 58) вказівкою про захист у силу міжнародної солідарності інтересів усіх трудящих, хоча б і тих, що не ввійшли у Союз РСР. Як самостійний розділ у Кодексу увійшло Положення про злочини державні, видане після Кодексу.

Значну небезпеку представляли дії зовнішніх і внутрішніх ворогів Радянської влади, спрямовані на з'ясування економічного становища Радянського Союзу, який був створений, для того щоб за допомогою шкідливих дій і саботажу спробувати реставрувати капіталізм. Тому вже в 1925 р. було

вирішено включити до Кодексу статтю про економічне шпигунство, а в 1933 р. ЦВК СРСР приймає постанову «Про відповідальність державних установ і підприємств за шкідливі акти» [6, 117].

У період дії Кримінального кодексу 1926 р. видається велике число постанов ВЦВК і РНК РРФСР, спрямованих на боротьбу з особами, що перешкоджають проведенню в життя заходів партії й уряду. Так, у 1932 р. у Кодексі була включена ст. 731, яка встановлює кримінальну відповідальність за насильство щодо активістів.

Надалі, у 30-х рр., розширюються репресивні методи боротьби з контрреволюційними злочинами, істотно доповнюються і змінюються законодавство про відповідальність за такі злочини. Постановою ЦВК СРСР від 8 червня 1934 р. було змінено поняття і посилено відповідальність за зраду Вітчизні, тобто у порушенні присяги, перехід на сторону ворога, нанесення збитку військовій поті держави, шпигунство. У закон про зраду Вітчизні було включено застереження щодо повнолітніх членів родини зрадника, разом з ним проживаючих або таких, що знаходяться на його утриманні. Ці особи підлягали навіть при відсутності вини позбавленню виборчих прав і висиланню у віддалені райони Сибіру на п'ять років (ч. 2. ст. 581). Це положення з'явилося в результаті помилкових теоретичних положень, згідно з такими заходами соціального захисту (покарання) можуть застосовуватися до осіб, невинних у здійсненні конкретного суспільно небезпечного діяння. Так, А.А.Піонтковський, обгрунтовуючи таку позицію, писав, що в деяких випадках виникає необхідність «застосувати примусові заходи до осіб, що не скоїли будь-який злочин, але які є за тими або іншими підставами (за свою минулу діяльність, за свої зв'язки з злочинним середовищем і ін.) є суспільно небезпечними» [7, 15]. Надалі це положення з кримінального законодавства виключили.

У 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла ряд законів, що мають велике значення. У їх числі – Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини, що цілком увійшов у Кодекс 1960 р. як перший розділ Особливої частини. Законодавець при цьому декриміналізував ряд діянь, виключивши статті про відповідальність за саботаж, збройне повстання, активну боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, недонесення про особливо небезпечний державний злочин. Одночасно були криміналізовані такі діяння, як пропаганда війни (ст. 71); терористичний акт проти представника іноземної держави (ст. 67); особливо небезпечні державні злочини, скоєні проти іншої держави трудящих (ст. 73).

Глава «Державні злочини» складалась з двох розділів: «Особливо небезпечні державні злочини» (ст. 64-73) і «інші державні злочини» (ст. 74-88). Пізніше в цю главу було внесено зміни і доповнення. У 1962 р. було введено страту за виготовлення, збут підроблених грошей або цінних паперів (ст. 87), за порушення правил про валютні операції (ст. 88); встановлено відповідальність за дії, які дезорганізують роботу виправно-трудоустанов (ст. 77.1), недонесення про державні злочини (ст. 88.1) і їх приховування (ст. 88.2). Пізніше була включена ст. 76.1, що передбачає відповідальність за передачу іноземним організаціям інформації, яка містить службову таємницю (1984 р.); ст. 70.1 – заклики до здійснення злочинів проти держави (1989 р.) і деякі інші. Окремі статті піддані істотним змінам. Так, ст. 70, що передбачає

відповідальність за антирадянську агітацію і пропаганду, була змінена в 1989 р. докорінно, і відповідальність за цією статтею була введена за заклики до насильницької зміни конституційного ладу [8, 239].

Звідси — історико-правовий аналіз інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки свідчить, що, незважаючи на тривалий досвід розвитку законодавства в сфері кримінально-правової охорони основ національної безпеки, проблема створення оптимальної моделі відповідних кримінально-правових норм залишається не вирішеною.

Одним зі шляхів її розв'язання є вивчення соціальної обумовленості відзначених кримінально-правових заборон, основ криміналізації суспільно небезпечних діянь у сфері охорони основ національної безпеки, використання позитивного досвіду історико-правової спадщини.

Література

1. Гушир А.И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества. – М.:Юриком, – 2002. – 290 с.
2. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции в 2-х т. Часть общая. Т. 2. – М. – 1998. – 457с.
3. В.Н.Кудрявцев Политическая юстиция в СССР. – Санкт-Петербург.: Наука, – 2000, – 383 с.
4. Портнов В.П. ВЧК (1917-1922). – М.: 1987.- 245с.
5. Сборник узаконений УССР. – 1922. – № 36.
6. Постановление ВЦИК от 10 июля 1923 г.//СВ РСФСР.- 1923. -№ 48. – Ст. 479.
7. Пионтковский А.А. Сталинская конституция и проект Уголовного кодекса СССР. -М.:Госюриздат, – 1947. – 323с.
8. Стрельцов Е. Л., Кармазин Ю.А. Уголовный кодекс Украины. Комментарий. – Харьков.: «Одиссей», – 2007, – 871 с.

О.А. Чувиков

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА ОСНОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ИСТОРИИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ При создании первого раздела Особенной части уголовного законодательства Украины – «Преступления против основ национальной безопасности Украины» украинский законодатель широко использовал исторический опыт построения подобного раздела «Особо опасные государственные преступления» в уголовном законодательстве УССР 1960 г.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: основы национальной безопасности, преступления, контрреволюционное преступление, подрыв, ослабление.